

Юридичні науки

УДК 342.7

Сальніков Михайло Олегович

студент

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Сальников Михаил Олегович

студент

Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого

Salnikov Michael

Student of the

Yaroslav Mudryi National Law University

Наум Максим Ярославович

студент

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Наум Максим Ярославович

студент

Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого

Naum Maksym

Student of the

Yaroslav Mudryi National Law University

Єрмолаєва Тетяна Вікторівна

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри екологічного права

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Ермолаева Татьяна Викторовна

кандидат юридических наук, доцент,

доцент кафедры экологического права

Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого

Ermolaeva Tetyana

*Candidate of Juridical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Environmental Law
Yaroslav Mudryi National Law University*

**ПРАВО ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА НА БЕЗПЕЧНЕ ДЛЯ ЖИТТЯ
ТА ЗДОРОВ'Я ДОВКІЛЛЯ
ПРАВО ЧЕЛОВЕКА И ГРАЖДАНИНА НА БЕЗОПАСНУЮ ДЛЯ
ЖИЗНИ И ЗДОРОВЬЯ ОКРУЖАЮЩУЮ СРЕДУ
THE RIGHT OF MAN AND CITIZEN TO A SAFE ENVIRONMENT
FOR LIFE AND HEALTH**

***Анотація.** У статті досліджуються юридична природа, генеза та зміст права людини і громадянина на безпечне для життя та здоров'я довкілля. На основі аналізу доктринальних і нормативних правових джерел автори приходять до висновку, що право на безпечне довкілля є особливим суб'єктивним, природним правом, яке має складну структуру. Особлива увага приділяється понятійно-категоріальному апарату, який використовується при нормативному закріпленні права на безпечне для життя та здоров'я довкілля, на основі чого автори пропонують внести зміни до законодавчої бази, яка стосується аналізованого питання.*

***Ключові слова:** права людини, безпечне довкілля, екологічна безпека, охорона навколишнього природного середовища.*

***Аннотация.** В статье исследуются юридическая природа, генезис и содержание права человека и гражданина на безопасную для жизни и здоровья окружающую среду. На основе анализа доктринальных и нормативных правовых источников авторы приходят к выводу, что право на безопасную окружающую среду является субъективным, естественным правом, которое имеет сложную структуру. Особое*

внимание уделяется понятийно-категориальному аппарату, который используется при нормативном закреплении права на безопасную для жизни и здоровья окружающую среду, на основе чего авторы предлагают внести изменения в законодательную базу, которая касается рассматриваемого вопроса.

Ключевые слова: *права человека, безопасная окружающая среда, экологическая безопасность, охрана окружающей среды.*

Summary. *The article examines the legal nature, genesis and the content of human rights and citizen's rights for a safe environment for life and health. On the basis of the analysis of doctrinal and normative legal sources, the authors conclude that the right to a safe environment is a special subjective, natural law that has a complex structure. Particular attention is paid to the conceptual-categorical apparatus, which is used in the normative fixing of the right to a safe environment for life and health, on the basis of which the authors propose to make changes to the legislative framework, which relates to the analyzed issue.*

Key words: *human rights, safe environment, ecological safety, environmental protection.*

Постановка проблеми. Людина є частиною матеріального і духовного світу, тому цілком зрозуміло, що серед прав і свобод людини особливе місце посідають екологічні права. Однак, враховуючи те, що масштабні екологічні катастрофи дедалі частіше відбуваються як на національному, так і на міжнародному рівні, актуальність і значимість забезпечення державних гарантій щодо реалізації права громадян на безпечне для життя і здоров'я навколишнє природне середовище набуває особливої актуальності. Збереження і відновлення навколишнього середовища як загальної системи життєзабезпечення людини перетворюється в завдання першочергової важливості.

Тож не дивно, що визначальним досягненням в екологічному праві України стало офіційне визнання екологічних прав громадян у системі прав людини і громадянина та їх законодавче закріплення, в тому числі, і на конституційному рівні.

Огляд останніх досліджень і публікацій. Наразі існує велика кількість наукових праць, які стосуються дослідження права на безпечне для життя та здоров'я довкілля. Зокрема, воно є предметом розгляду В. І. Андрейцева, А. П. Гетьмана, М. В. Шульги, Г. В. Анісімової, В. Л. Бредіхіної, М. П. Рабиновича, М. І. Хавронюка та інших, однак, слід зазначити, що в більшості досліджень було розглянуто лише певні аспекти даного питання.

Формулювання завдання дослідження. Тому, основним завданням нашого дослідження є здійснення комплексного аналізу проблематики права на безпечне довкілля з урахуванням норм національного та міжнародного законодавства, приділивши особливу увагу генезі, поняттю та змісту права людини і громадянина на безпечне для життя та здоров'я довкілля.

Виклад основного матеріалу. Історично правовий інститут «безпечного навколишнього середовища» як загальнодержавна цінність і екологічна складова на загальнодержавному та на міжнародному рівні реалізовується відносно недавно. Причиною законодавчого закріплення права людини і громадянина на безпечне для життя та здоров'я довкілля стали події з масштабними порушеннями екологічної безпеки. Так, до усвідомлення безпечності навколишнього середовища як категорії суб'єктивного права призвело збільшення в минулому столітті ситуацій, коли вичерпання природних ресурсів або їх забруднення створювали непереборні перешкоди для нормальної життєдіяльності людини. Екологічні проблеми однієї держави нерідко ставали проблемами іншої. Зокрема, надмірна вирубка лісів у Карпатах (Україна) стало однією з

причин повеней в сусідній Угорщині, аварія на Чорнобильській АЕС забруднила чималі території Білорусії [12, с. 3].

Тому лише в середині двадцятого століття право на безпечне довкілля як юридична категорія було закріплено у вітчизняних та міжнародних нормативно-правових актах. Уряди держав почали декларувати серед фундаментальних прав людини право на безпечне довкілля.

Так, вперше на міжнародному рівні 16.06.1972 року на Стокгольмській Конференції ООН, яка була присвячена проблемам навколишнього середовища, обговорювалися проблеми, що стосувалися екологічного права, в результаті чого було прийнято Декларацію Конференції Організації Об'єднаних Націй з проблем оточуючого людину середовища, в якій фактично закріплено право людини на сприятливе навколишнє середовище, а саме: «Людина має основне право на свободу, рівність і сприятливі умови життя в навколишньому середовищі, якість якого дозволяє вести гідне і процвітаюче життя, і несе головну відповідальність за охорону і поліпшення навколишнього середовища на благо нинішнього і майбутніх поколінь» [2].

Після Стокгольмської Декларації ряд положень про місце людини в природі, про роль і принципи діяльності держави щодо забезпечення безпечного навколишнього середовища знайшли своє відображення і в інших міжнародних актах, зокрема у Всесвітній хартії природи (1982) [3], в доповіді Комісії ООН під керівництвом Г.Х. Брутланд «Наше спільне майбутнє», в Декларації Ріо-де-Жанейро з навколишнього середовища і розвитку «Гурбота про Землю: стратегія збалансованої життя», «Порядок денний на XXI століття» (1992), в Європейській хартії з охорони навколишнього природного середовища та охорони здоров'я (1989), в Конвенції ООН по навколишньому середовищу і розвитку (1992, Бразилія) [4] і в багатьох інших актах.

Наприклад, Декларація, яка прийнята на Конференції ООН з навколишнього середовища і розвитку, що проходила в 1992 році у Ріо-де-Жанейро, проголошує право на здорове і плідне життя в гармонії з природою. Крім цього, в ній були сформульовані права на доступ до інформації про стан довкілля, участь у прийнятті рішень, доступ до правосуддя в області навколишнього середовища.

Що ж стосується національного законодавства, то право на безпечне для життя та здоров'я довкілля знайшло своє відображення, перш за все, у ст. 50 Конституції України, де зазначено, що кожен має право на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди. Кожному гарантується право вільного доступу до інформації про стан довкілля, про якість харчових продуктів і предметів побуту, а також право на її поширення. Така інформація ніким не може бути засекречена [1]. Також це право закріплене у ст. 9 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища», відповідно до якої кожний громадянин України має право на безпечне для його життя та здоров'я навколишнє природне середовище [6]. На аналізоване право вказують також і ряд інших нормативно-правових актів, однак вбачається певна неузгодженість у понятійно-категоріальному апараті.

Так, в законодавстві України паралельно використовуються два поняття – «довкілля» та «навколишнє природне середовище», коли в той же час для міжнародного законодавства більш характерним є поняття «довкілля», тому виникає питання чи можна вважати ці терміни тотожними.

В даному аспекті можна погодитися з думкою українського правознавця В. Непийводи, який вважає, що термін «довкілля» з точки зору адекватності вживання не поступається синоніму «навколишнє середовище». Для аргументації своєї позиції дослідник наводить такий приклад: варто порівняти, скажімо, вирази, які дають означення одному й

тому ж поняттю: «Стокгольмська конференція з навколишнього середовища, що оточує людину» та «Стокгольмська конференція з питань довкілля людини» [15, с. 78]. Згідно ж зі ст. 5 Законом України «Про охорону навколишнього природного середовища» терміни «довкілля» та «навколишнє природне середовище», як тотожні категорії, можуть розглядатися у випадках, коли навколишнє природне середовище виступає як сукупність природних і природно-соціальних умов і процесів та ідентифікується з довкіллям [6].

На нашу думку, «довкілля» є комплексним поняттям і дещо ширшим, ніж «навколишнє природне середовище», оскільки включає у свій зміст не тільки об'єкти природного середовища, а й інші соціальні фактори, які визначають умови життєдіяльності людини і впливають на її фізичний та психічний стан, тому більш доцільним є використання саме терміну «довкілля».

Разом з тим слід зазначити, що з правом людини і громадянина на безпечне для життя та здоров'я довкілля тісно пов'язане право на екологічну безпеку, оскільки останнє розглядають як систему правових норм та інших засобів, які спрямовані на створення правових умов для реалізації суб'єктивного права громадян на безпечне для життя і здоров'я довкілля та захист його в разі порушення, а також регулювання відносин щодо здійснення екологічно небезпечної діяльності з метою запобігання погіршенню екологічної обстановки, виникненню екологічної небезпеки для природних систем, населення, інтересів держави і юридичних осіб та здійснення системи заходів у разі виникнення екологічної небезпеки щодо ліквідації небезпечних наслідків, визначення режиму використання екологічно небезпечних територій і об'єктів, встановлення особливого статусу осіб, що постраждали від негативних наслідків природної стихії чи техногенного впливу, досягнення режиму безпечного існування населення і стану довкілля на місцевому, регіональному, національному і

транснаціональному рівнях [13, с. 168]. Однак, і досі на міжнародному рівні відсутня загальновізнана система термінів, понять, стандартів, механізмів екологічної безпеки.

Зокрема, в даний час немає єдиного підходу до визначення безпечного навколишнього середовища. В еколого-правовій літературі висловлюються різні думки з питання поняття «безпечного навколишнього середовища». На думку Ю. С. Шемшученка, безпека - це якість навколишнього середовища, яке визначається в правовому порядку екологічними нормативами [17, с. 123]. В. І. Андрейцев вказує, що безпечне навколишнє середовище характеризується наявністю хімічних, фізичних, біологічних та інших елементів, які не порушують природного балансу фізичної зв'язку людини і навколишнього середовища, не знижують його природні можливості до самовідновлення і не перевищують встановлених законодавством нормативів екологічної безпеки [8, с. 10]. В інших роботах учений серед ознак безпечного навколишнього середовища називає також його стабільність та якість [9, с. 36]. А. В. Анісімова включає в поняття безпеки середовища елементи сприятливості (чистоту, ресурсомісткість, стабільність, видове різноманіття і т. д.) [10, с. 55].

У ст. 1 Закону України «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення» дається визначення поняття «безпечні умови для людини» – це стан середовища життєдіяльності, при якому відсутня небезпека шкідливого впливу його факторів на людину, тобто безпечними вважаються такі умови життєдіяльності, за яких відсутні будь-які види (біологічних, хімічних, фізичних та ін.) небезпек [7].

Таким чином, ознаки «безпечного середовища» можуть охоплювати різні критерії безпеки, серед яких виділяють фізико-біологічний підхід (характеризується наявністю хімічних, фізичних, біологічних та інших елементів, які не порушують природного балансу), технологічний підхід

(характеризується станом розвитку техніки і технологій, які виключають або зменшують рівні небезпеки), економічний підхід (характеризується станом економічного забезпечення екологічної безпеки), соціальний підхід (характеризується станом розвитку відносин екологічної безпеки, яка передбачає створення соціальної інфраструктури системи екологічної безпеки в широкому сенсі), державно-правовий підхід (характеризується станом захищеності екологічних інтересів особистості, суспільства і держави, а також екологічних прав громадян, зокрема права на екологічну безпеку, гарантованого законами держави).

Звертаємо увагу й на те, що з юридичної точки зору право екологічної безпеки розглядається в двох основних аспектах: як об'єктивно існуюча система законодавчого і підзаконного правового забезпечення екологічної безпеки і як суб'єктивне право громадян на екологічну безпеку.

На об'єктивний аспект, тобто на нормативне закріплення, аналізованого права ми вже звернули увагу, що ж стосується суб'єктивного права, то джерело його формування міститься в самій людській природі і проявляється в природних індивідуальних інтересах і потребах людини в безпечній для його життя і здоров'я навколишнє середовище, без якої він не може існувати як біологічний, соціальний індивід. Природність права (як його характеристика) передбачає сукупність вимог, заснованих на об'єктивних умовах життєдіяльності людини, і формується природним ходом речей [11, с. 418]. Збереження якісного навколишнього середовища є для людини абсолютною життєвою необхідністю, об'єктивно обумовленою вимогами життя. Цьому праву властиві основні риси, властиві як і іншим природним правам: виникнення з моменту народження; невід'ємність; вираз найбільш істотних можливостей розвитку людини; безпосередній характер реалізації [16, с. 15]. З цього виходить, що природне право людини на безпечне довкілля формується на основі природної (біологічної) і соціальної суті людини з

урахуванням умов життя суспільства, які постійно змінюються, ставлячи нові вимоги до екологічної безпеки.

Аналізуючи право безпечне для життя та здоров'я довкілля, необхідної уваги вимагає визначення його змісту. З огляду на це доречним буде звернутися до ст. 293 Цивільного кодексу України, де досить повно визначено зміст цього права, який включає: право на достовірну інформацію про стан довкілля, про якість харчових продуктів і предметів побуту, а також право на її збирання та поширення; право на безпечні продукти споживання (харчові продукти та предмети побуту); право на належні, безпечні і здорові умови праці, проживання, навчання тощо [5]. Конституція України також закріпила три самостійні правомочності: право на безпечне для життя і здоров'я довкілля; право на отримання інформації про стан довкілля; право на відшкодування шкоди, заподіяної порушенням права на безпечне довкілля [1].

Таким чином, як зазначає В. В. Іванюшенко, зміст права на безпечне для життя і здоров'я складається з конкретних юридичних можливостей, які надаються та гарантуються суб'єкту, а саме:

- 1) можливість проживати у навколишньому середовищі, яке відповідає вимогам екологічної безпеки;
- 2) можливість звернутися про сприяння в реалізації права на безпечне довкілля до органів державної влади і місцевого самоврядування, до установ, організацій незалежно від форм власності, до компетенції яких належить вирішення порушених у зверненнях питань;
- 3) можливість вимагати від інших осіб дотримання правил забезпечення безпечного довкілля;
- 4) можливість у будь-який час звернутися до суду або захистити своє право на безпечне довкілля в інший спосіб, не забороненими законом засобами [14, с. 22].

Висновки. Отже, проведений аналіз дозволяє виявити юридичну природу права на безпечне для життя та здоров'я навколишнє середовище, яке історично склалося і розвивалося на основі права на життя, як природного права людини, яке характеризується ознакою невідчужуваності.

Також слід звернути увагу на те, що суб'єктивне право людини і громадянина на безпечне для життя і здоров'я довкілля має складну структуру, тому його зміст необхідно розглядати з урахуванням критеріїв безпечного стану довкілля, які закріплені у різних нормативно-правових актах. Тому, ми вважаємо, що з метою більш чіткого відображення юридичної природи права на безпечне довкілля в законодавстві, та задля усунення різного тлумачення зазначеного правового поняття необхідно провести систематизацію усіх складових змісту права на безпечне довкілля в одному нормативно-правовому акті, у якому також чітко визначити усі критерії безпечності і звичайно ж особливої уваги потребує приведення понятійно-категоріального апарату відповідно до такого який використовується у Конституції України, тобто використовувати поняття «безпечне довкілля», яке, як уже зазначалося, є дещо ширшим від поняття «безпечне навколишнє природне середовище».

Література

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР// Відомості Верховної Ради України. - 1996. - № 30. - Ст. 141.
2. Декларація Конференції Організації Об'єднаних Націй з проблем оточуючого людину середовища 1972 року: Декларація від 16.06.1972 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_454

3. Всесвітня Хартія природи 1982 року: Хартія від 01.01.1982 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_453
4. Декларація Ріо-де-Жанейро щодо навколишнього середовища та розвитку 1992 року: Декларація від 14.06.1992 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_455.
5. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. № 435-IV / Відомості Верховної Ради України. - 2003. - № 40–44. - Ст. 356.
6. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25 червня 1991 р. № 1264-XII / Відомості Верховної Ради України. - 1991. - № 41. - Ст. 546.
7. Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення: Закон України від 24 лютого 1994 р. № 4004-XII / Відомості Верховної Ради України. - 1994. - № 27. - ст. 218.
8. Андрейцев В.І. Право громадян на екологічну безпеку: проблеми конституційно-правового забезпечення / Право України. - 2001. - № 4. - С. 8–11.
9. Андрейцев В.І. Екологічне право: Курс лекцій: Навч. посіб. для юрид. фак. вузів. К.: Вентурі, 1996. - 208 с.
10. Анісімова А.В. Здійснення природних прав в умовах екологічної безпеки / Проблеми законності. 2012. № 68. С. 52–60.
11. Алексеев С.С. Восхождение к праву. Поиски и решения. – М.: Изд-во НОРМА, 2001. - 752 с.
12. Бринчук М.М. Розвиток правової охорони атмосферного повітря / Екологічне право. - 2002. - № 4. - С. 3–9.
13. Екологічне право України: підруч. для студентів юрид. вищ. навч. закл. / А.П. Гетьман, М.В. Шульга, В.К. Попов та ін.; за ред. А.П. Гетьмана та М.В. Шульги. Х.: Право, 2005. - 384 с.

14. Іванюшенко В. В. Право людини і громадянина на безпечне для життя і здоров'я довкілля: поняття та зміст / В. В. Іванюшенко // Правничий вісник Університету "КРОК". - 2015. - Вип. 6(1). - С. 17-23.
15. Непийвода В. Проблеми вдосконалення української термінології в галузі екологічного права / В. Непийвода // Право України. - 2003. - № 11. - С. 76–81.
16. Рассказов Л.П., Упоров И.В. Естественные права человека. Учебное пособие. – СПб.: Лексикон, 2001. – 96 с.
17. Шемшученко Ю.С. Человек и его право на безопасную (здоровую) окружающую среду / Государство и право. - 1993. - № 10. - С. 120–125.